

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.985:343.326

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.16>

Олександр Володимирович Шамсутдінов,

кандидат юридичних наук,

Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України (м. Київ);

 <https://orcid.org/0000-0002-9325-9227>,

e-mail: sun091141@gmail.com

**КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОКТРИНАЛЬНИХ ПІДХОДІВ
ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БІОЛОГІЧНИЙ ТЕРОРИЗМ»**

Досліджено наявні в науковій літературі визначення тероризму та його основних ознак, а також використані у вітчизняних законодавчих і міжнародно-правових актах підходи до тлумачення його змісту. Підтримано думку, що тероризм становить не лише злочинну поведінку, а й певну ідеологію, яка обґрунтовує мету терористичної діяльності та механізми її досягнення. Виокремлено два доктринальні підходи до розуміння тероризму: комплексний і прикладний (вузький). Констатовано відсутність універсального визначення тероризму як у міжнародних конвенціях, так і в дослідженнях вітчизняних терорологів. Виокремлено основні кримінально-протиправні ознаки тероризму, на підставі яких з використанням прикладного підходу сформульовано визначення поняття «тероризм».

Ключові слова: тероризм, технологічний тероризм, патогенні агенти, біологічна зброя, біологічні засоби ураження, біологічна катастрофа.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Останнім часом на порядку денному міжнародних інституцій, які опікуються питаннями вирішення глобальних проблем людства, зокрема у сферах змін клімату, збереження біорізноманіття, забезпечення сталого розвитку та мирного врегулювання міждержавних конфліктів, протидії транскордонній злочинності, дотримання режимів нерозповсюдження засобів масового ураження тощо, все гостріше постає питання протидії терористичним проявам у тих чи інших формах. Від одичних акцій терористи давно перейшли до системної терористичної діяльності, нерідко із застосуванням заборонених прогресивною світовою спільнотою засобів, зокрема зброї масового знищення або її компонентів. Сьогодні до такого способу

досягнення своїх ідеологічних, релігійних чи геополітичних цілей вдаються не лише окремі радикально налаштовані групи та організації, а й деякі державні утворення. Сумним прикладом цього є розв'язання російською федерацією у лютому 2022 року проти України безпідставної загарбницької війни із застосуванням відверто терористичних методів ведення бойових дій¹. Ураховуючи, що російський терористичний режим володіє технологіями та науково-виробничою базою з виготовлення біологічної зброї, та зважаючи на те, що кремлівському військово-політичному керівництву не вдається досягти своїх цілей щодо України, загроза вчинення державою-терористом актів біологічного тероризму з потенційної поступово перетворюється на реальну.

Тож проблема побудови в Україні надійної системи протидії біо-тероризму та його конкретним проявам набуває очевидної гостроти. У цьому контексті актуальними є всебічні дослідження сутності та змісту біологічного тероризму, його детермінант, застосовуваних засобів ураження, методів індикації інфекційних агентів, нейтралізації їх патогенного впливу тощо.

Свою ми присвятили першочерговому кроку, з якого розпочинається будь-яке дослідження – визначенню його предмета, зокрема формулюванню поняття «біологічний тероризм».

Стан дослідження проблеми

Явище та сутність тероризму, причини вчинення терористичних дій, шляхи запобігання терористичним проявам досліджувалися такими відомими вітчизняними вченими-правниками, як В. Ф. Антипенко, В. О. Глушков, В. П. Ємельянов, С. А. Зелінський, В. С. Зеленецький, О. М. Костенко, В. В. Крутов, Б. Д. Леонов, В. А. Ліпкан, М. В. Семерикін та ін. Утім учені-терорологи не дійшли згоди щодо універсального тлумачення цього соціального феномена.

Своєю чергою спроби надати визначення біологічному тероризму у правовій площині робили О. Ф. Бантишев, О. В. Глинська, О. О. Головацький, В. П. Журавльов, Р. А. Калюжний, В. В. Квасюк, В. В. Коваленко, В. В. Колосков, М. Ю. Кравчук, В. В. Курзова, Ю. А. Лапутіна, І. М. Салагор, М. П. Требін, К. Ю. Чередниченко та деякі інші. Однак запропоновані названими дослідниками дефініції не позбавлені недоліків, єдиного цілісного підходу до визначення поняття «біологічний тероризм» дотепер не вироблено. Це актуалізує тему обраної нами наукової роботи.

¹ Законом України від 22 травня 2022 р. № 2265-IX росію визнано державою-терористом, а 23 листопада 2022 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію про визнання РФ державою – спонсором тероризму.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у формулюванні універсального визначення поняття «біологічний тероризм». З урахуванням мети визначено такі *завдання*: узагальнити наявні в наукових та нормативно-правових джерелах визначення тероризму та його основних ознак; проаналізувати підходи вітчизняних дослідників до визначення поняття «біологічний тероризм», виявити їхні сильні та слабкі сторони; за результатами проведеного аналізу із застосуванням прикладного підходу сформулювати авторське визначення поняття «біологічний тероризм».

Наукова новизна дослідження

У публікації вперше піддано критичному аналізу наявні у правовій доктрині визначення поняття «біологічний тероризм», зроблено висновок, що більшість із них не спираються на вироблені терорологами ознаки та визначення родового поняття «тероризм», надано авторське бачення дефініції «тероризм» і «біологічний тероризм».

Виклад основного матеріалу

Перш ніж з'ясувати зміст біологічного тероризму (або біотероризму), слід звернутися до родового поняття «тероризм». Тероризм – складне багатоспектне соціальне явище, тому представники правової науки до сьогодні не дійшли згоди стосовно надання єдиного визначення цьому поняттю.

Так, С. А. Зелінський визначає тероризм як використання крайнього насильства чи погрози насильством для досягнення певних політичних, релігійних або інших публічних цілей за наявності основного конструктивного елемента – мотиву злочинного терористичного діяння – залякування державної влади, суспільства чи його частини [1, с. 40].

В. Ф. Антипенко розглядає тероризм як міжнародне явище, що базується на конфлікті насильницького протистояння, яке поряд із спричиненням шкоди державі посягає на міжнародну безпеку та світопорядок і ґрунтується на різниці політичних, економічних і культурних інтересів груп держав, народів, націй, соціальних груп та рухів за умови використання хоча б однією зі сторін терористичних актів як засобу впливу на супротивника [2, с. 23].

М. В. Семікін вважає, що поняття «тероризм» слід розглядати на трьох рівнях: 1) тероризм у вузькому розумінні – безпосередньо терористичний акт; 2) тероризм у широкому розумінні, яким охоплюється терористичний акт й усі інші злочини терористичної спрямованості; 3) тероризм у найширшому розумінні, яким охоплюються злочини терористичної спрямованості, а також створення організованої терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності

організованої терористичної групи чи терористичної організації. Тобто йдеться про терористичну діяльність [3, с. 11].

У цьому контексті слушною видається позиція Б. Д. Леонова, який зазначає, що сукупність протиправних терористичних проявів лише умовно можна називати тероризмом, який як соціальний феномен має й незлочинні прояви [4, с. 49]. Аналіз наукових джерел, присвячених дослідженню відповідної проблематики, дає підстави стверджувати, що тероризм становить не лише злочинну поведінку, а й певну терористичну ідеологію. При цьому така ідеологія – це система політичних, правових, філософських й інших поглядів та ідей, що виправдовують застосування особливого виду насильства, в якому інструментом впливу на політичного супротивника є умисне знищення невинних людей. Зазначена ідеологія обґрунтовує мету терористичної діяльності та, як правило, визначає механізми її досягнення.

Так, В. Н. Кубальський визначає соціально-правову сутність тероризму як явище, яке охоплює ідеологію, організаційну структуру і суспільно небезпечну діяльність, що полягає у вчиненні чи погрозі вчинення терористичних злочинів, спрямованих на залякування населення і вчинених із метою здійснення впливу на прийняття рішень органами державної влади або міжнародними організаціями. Науковець обґрунтовує необхідність виокремлення такої правової категорії, як «терористичні злочини», та пропонує внести до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» відповідну норму, що визначатиме терористичними злочини, передбачені статтями 146, 147, 258, 261, 266, 277–280, 292, 341, 349, 439, 441, 443, 444, а також іншими статтями Кримінального кодексу України, якщо вони спрямовані на залякування населення і вчинені з метою здійснення впливу на прийняття рішень органами державної влади або міжнародними організаціями [5, с. 11].

В. С. Зеленецький та В. П. Ємельянов, заперечуючи можливість існування конкретного переліку терористичних злочинів, пропонують розглядати тероризм у вузькому (власному) розумінні як «загальнонебезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної або юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення якихось дій» [6, с. 10].

Як бачимо, відсутність універсальних нормативно визначених ознак тероризму або єдиного міжнародно-правового акта, який би відносив до терористичних злочинів конкретні склади кримінальних правопорушень, породжує з цього приводу численні дискусії та плюралізм підходів. До того ж у різних країнах вкладають дещо інший зміст у його розуміння з огляду на соціальні, політичні й економічні чинники, відмінності у побудові та стратегії органів кримінальної

юстиції. Зазначимо, що Генеральна Асамблея ООН у своїх резолюціях про національний, релігійний та міжнародний тероризм не виробила універсального визначення цього явища та констатувала відсутність єдиного критерію, який дозволяв би виявити основні складові визначення терміна «тероризм» [7, с. 153–154]. За таких умов міжнародне право застосовує метод визначення тероризму шляхом криміналізації окремих його суспільно небезпечних проявів, у яких він може виражатися.

Так, відповідно до ст. 1 Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом (1977) під тероризмом слід розуміти: злочини, визначені в Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (1970); злочини, визначені в Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (1971); тяжкі злочини, пов'язані з посяганням на життя, фізичну недоторканність або свободу осіб, які перебувають під міжнародним захистом, враховуючи дипломатичних агентів; злочини, пов'язані з викраденням людей, захопленням заручників або тяжким незаконним затриманням; злочини з використанням бомб, гранат, ракет, автоматичної вогнепальної зброї або вибухових листів чи посилок, якщо це призводить до загрози особам; замах на вчинення будь-якого з вищенаведених злочинів або участь як співучасника особи, яка вчиняє або намагається вчинити такий злочин¹.

Рамкове рішення Ради ЄС «Про боротьбу з тероризмом» від 13 червня 2002 року, яке становить «основи законодавства ЄС» та спрямоване на гармонізацію правових систем держав-членів, у ст. 1 також містить перелік терористичних злочинів, до яких поряд із зазначеними вище відносить, наприклад, такі: виготовлення, володіння, придбання, перевезення, постачання або використання вогнепальної зброї, вибухових речовин, ядерної, біологічної та хімічної зброї, а також дослідження і розроблення біологічної та хімічної зброї; вивільнення небезпечних речовин або спричинення пожежі, повені або вибуху, в результаті чого створюється небезпека для життя людей; погроза здійснити одне із зазначених вище діянь².

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» не вносить ясності у розкриття сутності тероризму як соціально-правового і політичного

¹ Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (ETS N 90) : від 27.01.1977 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331#Text (дата звернення: 18.05.2023).

² Council Framework Decision of 13 June 2002 on combating terrorism // EUR-Lex : сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=celex%3A32002F0475> (дата звернення: 18.05.2023).

феномена, а навпаки, породжує ще більшу плутанину у терорологічному категоріально-понятійному апараті. Як зазначено у цьому законодавчому акті, «тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей»¹.

Науковці-правники вважають це визначення нечітким, що уможливає віднесення до тероризму діянь, які за своєю сутністю не є терористичними. Зокрема, застосування словосполучень «інші посягання» та «злочинні цілі» фактично не дозволяє відмежувати тероризм від інших суспільно небезпечних діянь насильницького спрямування, наприклад, від бандитизму [7, с. 156].

Крім того, «залякування населення та органів влади» у цьому визначенні є одним зі способів «насильства» як єдиної форми суспільно небезпечної діяльності (погроза вчинення злочинних дій тут виступає не формою, а одним із способів «насильства»). Водночас у терорологічних дослідженнях загальноприйнятим базисом є те, що залякування – обов'язковий компонент сучасного тероризму, найнеобхідніший елемент практично всіх його різновидів, а не один із багатьох способів насильства. Поза психологічним впливом та змістом тероризм не існує.

Ми поділяємо позицію, згідно з якою є два наукові підходи до розуміння тероризму: комплексний, який відображає соціологічні, політологічні, релігійні, філософські та інші площини тероризму як негативного соціального явища, та прикладний підхід, який розглядає тероризм із практичної точки зору, у вузькому (кримінально-правовому та кримінологічному) сенсі [4, с. 32]. Вбачається, що другий підхід уможливає не тільки чітке відмежування тероризму від суміжних видів злочинності, але й удосконалення національного антитерористичного законодавства та вироблення практичних шляхів протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

Незважаючи на різні оцінки цього соціального феномена та розмаїття визначень, дослідниками виокремлюються такі його сутнісні характеристики: насильницька основа дії, політична мотивація і цільовизначення, залякування, наявність умислу на спричинення невинних жертв [4, с. 25]. У більшості випадків тероризм можна тлумачити як різні форми прояву агресії, жертвами якої стають конкретні публічні посадові особи або випадкові люди, тоді як інструментом досягнення

¹ Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 18.05.2023).

мети є формування відчуття страху та пригніченості у різних груп людей або у всього населення певної країни в цілому. Багато дослідників розглядають тероризм як один зі способів політичної боротьби із застосуванням ідеологічно вмотивованого насильства. При цьому обов'язковою умовою є широкий розголос (публіситі) інформації про терористичну акцію, суспільний резонанс, який є принципово важливим елементом тактики терористів.

Підсумовуючи викладене, сформулюємо основні кримінально-протиправні ознаки тероризму:

- демонстративне, публічне вчинення насильства, а також його організація, підготовка, матеріально-технічне, фінансове та інше забезпечення, підбурювання чи погроза його вчинення;

- таке насильство вчиняється загальнонебезпечними способами, що створюють загрозу для життя і здоров'я людей, майна, матеріальних об'єктів: застосування зброї, зокрема масового знищення, вибухи, підпали тощо;

- такі умисні дії спрямовані на залякування населення, створення обстановки напруги, страху, атмосфери соціальної незахищеності;

- метою тероризму є примушення суспільних (державних, політичних, релігійних, громадських) структур, фізичних чи юридичних осіб до вчинення певних дій чи відмови від їх учинення або руйнування існуючого правопорядку.

Керуючись такими ознаками, *тероризм* (у вузькому сенсі) можна визначити як передбачені нормами міжнародного та національного законодавства суспільно небезпечні винні дії, які полягають у демонстративному публічному вчиненні насильства загальнонебезпечним способом або з особливою жорстокістю, а також у погрозі, організації, підготовці, матеріально-технічному, фінансовому та іншому забезпеченні чи підбурюванні до вчинення таких дій, спрямованих на залякування населення, з метою спонукання конкретних інституцій чи осіб до вчинення або відмови від учинення певних дій або дестабілізації чи руйнації правопорядку.

Поряд із ґрунтовними дослідженнями соціально-правової сутності тероризму, зокрема численними спробами дати визначення цьому соціальному феномену, науковий доробок у сфері детермінації поняття «біологічний тероризм» із правової точки зору є порівняно незначним.

Так, групою вітчизняних учених-правників (О. Ф. Бантишев, В. П. Журавльов, Р. А. Калюжний, В. В. Коваленко, В. В. Колосков та ін.) під час дослідження проблеми використання засобів масового ураження терористичними організаціями (2003) надано таке визначення біологічному тероризму: «Це використання біологічних засобів ведення війни (бактерії, віруси, рикетсії тощо) проти населення з метою знищення максимальної кількості людей» [8, с. 38]. Вказане

глумачення, як бачимо, не містить будь-яких розмежувальних ознак із такими тяжкими злочинами, як умисне вбивство, диверсія, геноцид, порушення законів та звичаїв війни, застосування зброї масового знищення. Попри зазначений недолік ця дефініція у подальшому стала основою визначень біотероризму, сформульованих більшістю інших дослідників.

В. В. Курзова, розглядаючи біотероризм як найстрашнішу загрозу для біологічної безпеки України та світу, визначила його як особливо небезпечний вид міжнародного тероризму, який відрізняється від інших тим, що його основний деструктивний потенціал пов'язаний з ураженням живої сили, тобто людей, без заподіяння шкоди матеріальним об'єктам. Зокрема, дія знаряддя біотероризму заснована на використанні хвороботворних властивостей мікроорганізмів та інших біопатогенних агентів, що по суті належать до біологічної (бактеріологічної) зброї, тобто до зброї масового знищення [9, с. 35].

Тезу щодо спрямованості біотероризму не на матеріальні об'єкти, а виключно на людей як відмітної ознаки цього виду тероризму ретранслює у своїй роботі О. О. Головацький, уточнюючи, що «біотероризм становить застосування біологічної зброї у терористичних актах з метою заподіяння шкоди або смерті населенню і досягненню злочинних цілей» [10, с. 19]. У цьому на перший погляд влучному визначенні міститься суттєва суперечність: дослідник, з одного боку, обмежує біотероризм складом терористичного акту (ст. 258 КК України), а з іншого – вказує на його основну мету – ураження людей, яка цьому складу злочину не притаманна. Також не можна погодитися із твердженням, що деструктивний потенціал біотероризму пов'язаний лише з ураженням людей, адже відомо, що патогенні мікроорганізми та інші небезпечні біологічні агенти як складові біологічної зброї призначені для масового ураження як живої сили супротивника, так і свійських тварин, посівів сільськогосподарських культур та псування деяких видів військових матеріалів і спорядження [11, с. 206]. Очевидно, що вказане майно та інші предмети є матеріальними об'єктами, які характеризуються фізичними, економічними, соціальними та юридичними ознаками.

К. Ю. Чередниченко і О. В. Глинська спробували виробити власний підхід до з'ясування сутності біологічного тероризму, зокрема запропонували розглядати його як склад злочину, передбачений ст. 258 КК України, і водночас як окремих (поряд із сільськогосподарським, інформаційним, хімічним, ядерним і технологічним) вид тероризму, що полягає у застосуванні державою, злочинною організацією чи окремим індивідом проти населення біологічної зброї, якою є мікроорганізми чи отруйні речовини [12, с. 693]. Поряд із незрозумілим критерієм поділу тероризму на зазначені види дослідники визначають

суб'єктом складу цього злочину не тільки особу, але й державу, що не відповідає засадам ні національного, ні міжнародного кримінального права, а до біологічної зброї відносять не лише мікроорганізми, але й отруйні речовини, що можуть мати як біологічне, так і хімічне походження, тобто належати до іншого виду зброї масового знищення – хімічної зброї.

Ю. А. Лапутіна визначає біологічний тероризм як «тип тероризму, що здійснюється шляхом створення або розповсюдження біологічних агентів (бактерій, вірусів або токсинів), розроблення методів їхньої доставки як у природній, так і в модифікованій людинною формі, тобто з використанням біологічної зброї» [13, с. 17]. Під час формулювання цього визначення вченою впроваджено положення згаданого Рамкового рішення Ради ЄС «Про боротьбу з тероризмом» (2002), а також ст. 1 Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 року, відповідно до якої сторони зобов'язуються не розробляти, не створювати, не накопичувати, не здобувати і не зберігати: біологічні агенти або токсини; зброю, устаткування або засоби доставки, призначені для використання таких агентів або токсинів у ворожих цілях або у збройних конфліктах¹. Тобто Ю. А. Лапутіна під час окреслення досліджуваного поняття не обмежується лише терористичним актом, а відносить до біотероризму також низку інших суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із біологічними агентами. Такий підхід міг би заслуговувати на підтримку, однак відсутність у цьому визначенні будь-яких вказівок на мету такої діяльності уможливає віднесення до біологічного тероризму також диверсії (ст. 113 Кримінального кодексу України (далі – КК України)), забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України), порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК України), порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами (ст. 326 КК України) та інших складів кримінальних правопорушень, які передбачають розповсюдження біологічних агентів, однак до «терористичних» не належать.

Зазначену прогалину усуває В. В. Квасюк, який на підставі узагальнення підходів окремих науковців до визначення досліджуваного поняття пропонує власне: «Біотероризм є особливим різновидом технологічного тероризму, для якого характерним є використання

¹ Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction. Opened for Signature at London, Moscow and Washington. 10 April 1972 // International Humanitarian Law Databases : сайт. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/450> (дата звернення: 18.05.2023).

біологічної та токсинної зброї з терористичною метою шляхом отруєння атмосфери, водних ресурсів, продуктів харчування чи інших предметів продовольчого забезпечення або знищення чи руйнування рослинного або тваринного світу» [14, с. 124]. Однак, як бачимо, дослідник вдається до переліку способів учинення біологічного тероризму, що, на нашу думку, є недоцільним, адже такий перелік завжди буде неповним. Зокрема, поряд із неврахуванням у вказаному визначенні таких способів учинення біотероризму, як розповсюдження листів із збудниками небезпечних інфекційних захворювань, інфікування природних осередків, ґрунту, систем водопостачання, медичних та косметичних препаратів, зараження комах, кліщів, гризунів, рослин [9, с. 35–36], не слід залишати поза увагою невпинний розвиток наукоємних технологій, які цілком імовірно створюватимуть нові можливості для зараження біоти. Крім того, В. В. Квасюк вказує на безальтернативне знаряддя вчинення біотероризму – біологічну та токсинну зброю, проте визначення останньої відсутнє як у національних, так і в міжнародних правових актах [15, с. 192].

Цікавим у цьому контексті є визначення біотероризму, надане І. М. Салагор: це «різновид тероризму, відмітною ознакою якого є застосування спеціального знаряддя (засобу) злочину – небезпечного біологічного чинника» [16, с. 124–125]. При цьому основними небезпечними біологічними чинниками дослідниця називає традиційні патогени (особливо небезпечні бактеріальні та вірусні інфекції, потужні білкові токсини бактеріального і рослинного походження), генетично модифіковані патогени (бактерії, стійкі до антибіотиків; бактерії і віруси підвищеної патогенності, стійкі в оточуючому середовищі та в аерозолях, із зміненими антигенними властивостями), штучні генетичні конструкції, що викликають патологічний стан (молекули ДНК, що продукують білкові токсини або білки-репресори; малі регулятивні РНК, що вибірково виключають синтез функціонально важливих білків; інфекційні білки, що негативно впливають на процес утворення правильної просторової структури функціонально важливих для організму білків).

Заслуговує на увагу також визначення біологічного тероризму, надане професором М. П. Требіним на підставі власних висновків щодо сутності тероризму. Зокрема, вчений пропонує розуміти під біологічним тероризмом «умисне застосування окремими особами, терористичними групами чи організаціями, окремими структурами державних органів біологічних засобів ураження людей, тварин і рослин з метою знищення або виведення з ладу людей, нанесення значних економічних, соціальних, політичних, демографічних та екологічних втрат країні і світовій спільноті, нав'язування певної поведінки міжнародним організаціям, державам, органам місцевого

самоврядування у вирішенні зовнішніх і внутрішніх проблем» [17, с. 128]. Убачається, що вчений суто терористичні цілі (нав'язування певної поведінки відповідним структурам) поєднує з диверсійними (нанесення значних втрат країні), що наближує таку протиправну діяльність не до терористичної, а до підривної діяльності спецслужб супротивника [18, с. 178].

М. Ю. Кравчук, узявши за основу визначення тероризму, сформульоване вченими-терорологами В. А. Коростиленком, Б. Д. Леоновим і І. М. Рижовим [19], визначає біологічний тероризм як соціальний феномен, розуміючи під ним процес нав'язування окремим громадянам чи суспільству в цілому, незалежно від принципів його організації, способу соціального управління або його примусової зміни шляхом проведення або погрози проведення проти населення з метою загрози його знищення біотерористичних дій насильницького характеру (з використанням біологічних засобів: бактерій, вірусів, грибків, токсинів або речовин, вироблених цими організмами), які здатні викликати широкий суспільний резонанс на основі віртуального страху або фактичного знищення максимальної кількості людей та інших елементів біорізноманіття [20, с. 230]. Як бачимо, акцент у цьому визначенні зміщений із кримінально-протиправної площини у соціально-політичну. Інакше кажучи, запропонована дефініція відтворює спробу комплексно підійти до розуміння тероризму, яка водночас негативно позначилася на її прикладному значенні. Зокрема, дослідниця стверджує, що «біотерористичні дії насильницького характеру» спрямовані лише на населення, враховуючи при цьому потенційно біологічно небезпечні об'єкти (центри депонування і зберігання колекцій штамів мікроорганізмів, референс-лабораторії, виробничі та науково-дослідні установи мікробіологічного профілю тощо), окремих публічних осіб, рослинний і тваринний світ. «Біологічні засоби», що використовуються при цьому, представлені у вигляді виключного переліку, який, однак, є неповним (наприклад, відсутні рикетсії, хламідії, мікоплазми, генетично модифіковані патогени). Застосування у представленому визначенні оціночного поняття «максимальна кількість людей» не вносить у нього ясності та допускає неоднозначні трактування.

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» у ст. 1 містить тлумачення терміна «технологічний тероризм», що дозволяє визначити біотероризм як вид технологічного тероризму, зокрема кримінальні правопорушення, що вчиняються з терористичною метою із застосуванням бактеріологічної (біологічної) зброї або її компонентів, враховуючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації внаслідок

цих дій та становлять небезпеку для персоналу, населення та довкілля; створюють умови для аварій і катастроф техногенного характеру¹.

Під час формулювання визначення біотероризму слід урахувати також наявний у вказаному Законі термін «міжнародний тероризм»: здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, зокрема за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження.

Вбачається, що максимально чітко ознаки, за якими діяння слід відносити до міжнародного тероризму, визначені Інтерполом: 1) цілі, оголошені лідерами терористів, стосуються більше ніж однієї країни; 2) терористичні групи користуються матеріальною та іншою підтримкою з-за кордону; 3) готування терористичних актів починається в одній країні, а закінчується в іншій; 4) акт спланований або підготовлений в одній країні, а відбувся в іншій; 5) жертвами акту є громадяни різних країн або службовці міжнародних організацій².

Беручи до уваги особливості впливу біологічних засобів ураження на людей, тварин, рослини та інші живі організми біосфери (біоту), зокрема спричинення епідемій, епізоотій, епіфітотій тощо, до вказаних ознак можна додати таку: наслідками акту є матеріально збитки, завдані декільком країнам, або біологічна катастрофа на території декількох країн.

Висновки

Отже, за результатами критичного аналізу наявних підходів до визначення поняття «біологічний тероризм» можна зробити висновок, що більшість дослідників не враховують доктринальні тлумачення тероризму та його відмітних ознак, хоча біотероризм і тероризм з філософської точки зору співвідносяться як частина і ціле.

З урахуванням викладеного узагальнимо, що *біологічний тероризм* слід розглядати як вид технологічного тероризму, а за наявності певних ознак – і міжнародного тероризму, і розуміти під ним передбачені нормами міжнародного та національного законодавства

¹ Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 18.05.2023).

² Guide for Combating International Terrorism. OIPC. *Interpol*. 1986. № 373/2. P. 2.

суспільно небезпечні винні дії, які полягають у демонстративному публічному застосуванні біологічної зброї або її компонентів (засобів біологічного ураження біоти), а також у погрозі, організації, підготовці, матеріально-технічному, фінансовому та іншому забезпеченні чи підбурюванні до вчинення таких дій, спрямованих на залякування населення, з метою спонукання конкретних інституцій чи осіб до вчинення або відмови від вчинення певних дій, руйнування правопорядку чи спричинення біологічної катастрофи.

Вважається, що подальші наукові розвідки за відповідним напрямком доцільно присвятити дослідженню правових та організаційних засад протидії біологічному тероризму в Україні.

Список бібліографічних посилань: **1.** Зелинський С. А. Политический терроризм как социально-правовое явление. *Актуальні проблеми держави та права*. 1999. Вип. 6, ч. 2. С. 40–46. **2.** Антипенко В. Ф. Оптимізація антитерористичної системи держави в умовах міжнародної і регіональної інтеграції : монографія. Київ : Ін-т міжнар. відносин НАУ, 2008. 360 с. **3.** Семикін М. В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 19 с. **4.** Леонов Б. Д. Запобігання тероризму: кримінологічний аспект : монографія. Київ : АртЕк, 2016. 435 с. **5.** Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с. **6.** Проблеми систематизації та комплексного розвитку анти-терористичного законодавства України : монографія / В. С. Зеленецький, В. П. Ємельянов, В. Я. Настюк та ін. ; за заг. ред. В. С. Зеленецького та В. П. Ємельянова. Харків : Право, 2008. 96 с. **7.** Гусар А. В. Проблеми визначення поняття тероризму. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 151–157. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-4-151-157>. **8.** Тероризм: сучасний стан та міжнародний досвід боротьби : посібник / О. Ф. Бантишев, В. П. Журавльов, Р. А. Калюжний та ін. ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва, Б. В. Романюка. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2003. 451 с. **9.** Курзова В. В. Актуальні питання правового регулювання міжнародного співробітництва України в сфері боротьби з біотероризмом. *Митна справа*. 2013. № 6 (90). С. 34–43. **10.** Головацький О. О. Біотероризм: особливості та тактика протидії. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 1. С. 18–20. **11.** Куртяк Б. М., Коваленко П. П., Кабанець С. І. Біологічна небезпека спричинена застосуванням біопатогенів з терористичною метою. *Комунальне господарство міст*. 2015. Вип. 120 (1). С. 205–208. **12.** Чередниченко К. Ю., Глинська О. В. Біологічний тероризм як найбільш небезпечний вид терористичного акту (ст. 258 КК України). *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С. 693–695. **13.** Лапутіна Ю. А. Світовий досвід організації та правового забезпечення протидії біологічному тероризму. *Наука і практика*. 2014. № 1 (12). С. 17–21. **14.** Квасюк В. В. Основні підходи до визначення поняття «біотероризм».

Інформація і право. 2018. № 4 (27). С. 121–125. **15.** Шамсутдінов О. В. Кримінально-правова характеристика зброї масового знищення як конструктивної об'єктивної ознаки складу кримінального правопорушення (статті 439, 440 КК України). *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 189–201. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.18>. **16.** Салагор І. М. Біотероризм як один із найнебезпечніших злочинів проти біологічної безпеки // Біоетика та біобезпека: мультидисциплінарні аспекти : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю, присвяч. 105-річчю пам'яті В. К. Високовича (м. Харків, 23–24 трав. 2017 р.) / МОЗ України, Харків. нац. мед. ун-т. Харків, 2017. С. 124–125. **17.** Trebin M. P. Biological terrorism: preparing the essence. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*. 2020. No. 2 (45). Pp. 116–129. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.45.200934>. **18.** Шамсутдінов О. В., Мельник Д. С. Кримінально-правова охорона об'єктів критичної інфраструктури від підривних посягань. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. Вип. 3 (98). С. 170–183. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.16>. **19.** Коростиленко В. А., Леонов Б. Д., Рижов І. М. Тероризм: визначення і сутність : монографія / за ред. В. В. Крутова, І. І. Мусієнка, В. П. Ємельянова. Київ : Нац. акад. СБУ, 2015. 192 с. **20.** Кравчук М. Ю. Формування біотероризму як феномена сучасного суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 227–231. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.38>.

Надійшла до редколегії 20.05.2023

Прийнята до опублікування 15.06.2023

Shamsutdinov O. V. Critical analysis of doctrinal approaches to the definition of “biological terrorism”

With the purpose of formulating a universal definition of the “biological terrorism” concept, the author clarifies the content and features of the generic concept of “terrorism”. In particular, the author examines the definitions of terrorism and its main features available in the scientific literature, as well as the approaches to the interpretation of its content used in national legislative and international legal acts. It has been argued that terrorism is not only criminal behaviour, but also a certain ideology which justifies the purpose of terrorist activity and the mechanisms for achieving it. On this basis, two doctrinal approaches to understanding terrorism, such as comprehensive and applied, have been identified. The article illustrates the use of the method of defining terrorism in international law by criminalising certain of its socially dangerous manifestations using specific examples. The main criminal features of terrorism have been identified. Terrorism has been defined as socially dangerous criminal acts provided for by international and national law, which consist of demonstrative public violence in a generally dangerous manner or with particular cruelty, as well as threats, organisation, preparation, logistical, financial and other support or incitement to commit such acts aimed

at intimidating the population, inducing specific institutions or individuals to commit or refuse to commit certain acts, or with the aim of destabilising or destroying law and order.

National researchers' approaches to the definition of "biological terrorism" have been analysed. It has been concluded that most of them have certain shortcomings, do not take into account doctrinal interpretations of terrorism and its features, and the peculiarities of pathogenic agents as a key component of biological weapons. The content of the legislative terms "technological terrorism" and "international terrorism" has been studied. Based on the results of the critical analysis and on the basis of the formulated definition of terrorism, it has been proposed to consider biological terrorism as a type of technological terrorism, and, if certain features are present, as international terrorism, and to understand it as socially dangerous culpable acts provided for by international and national legislation, which consist in demonstrative public use of biological weapons or their components (biological agents of biological destruction of biota), as well as threatening, organising, preparing, providing logistical, financial and other support or inciting to commit such actions aimed at intimidating the population, with the aim of inducing specific institutions or individuals to commit or refuse to commit certain actions, disrupting law and order or causing a biological disaster.

Key words: terrorism, technological terrorism, pathogenic agents, biological weapons, biological warfare agents, biological disaster.

